

Одјаци
Првог српског устанка

кроз документа
архива у Војводини

Печат Владе Војводине

**Одјени
Првог српског устанка
кроз документа
архива у Војводини**

Изложба
Поводом 200 – годишњице
Првог српског устанка

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ НОВИ САД
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ НОВИ САД
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПАНЧЕВО
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕЛА ЦРКВА

Нови Сад, април 2004.

*Востани Србије! Востани Царице!
И дај чадом твојим видет твоје лице.
Обрати срца их и очеса на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе.
Востани Србије!
Давно си заспала, У мраку лежала.
Сада се пробуди
И Србље возбуди!*

Доситеј Обрадовић, 1804.

Реч унапред

Уносити светло истине у прошлост, значи служити садашњости и будућности. Свевремена збиља науке и истине баштини кроз време, догађаје и личности који су запретили у депоима архива. То наталожено историјско наслеђе ваља брижљиво чувати, али и чинити доступним, како би архивска грађа постала поуздани сведок времена.

Први српски устанак (1804–1813) представља најзначајнији догађај у новијој српској историји. Оригинална архивска документа која су пред нама сведоче о одјецима устанка у Аустријској царевини, као и улози и везама пречанских Срба и устаничке Србије.

Зато Архив Војводине и историјски архиви Новог Сада, Панчева и Беле Цркве, настојећи да се на свој начин одуже сенима и незаборавном делу предака, због којих сада с поносом обележавамо двестогодишњицу Првог српског устанка, приређују изложбу архивских докумената. Поред тога, подстицај смо нашли и у одговорности да се празнине морају попуњавати, још необјављеном грађом о устанку и његовим одјецима у Монархији. Ту пре свега мислимо на Историјски архив Панчева, који је довршио истраживања, и ове године приредио самосталну изложбу као и узорну монографију. Историјски архиви Новог Сада и Беле Цркве, такође чувају вредну и занимљиву грађу о Првом српском устанку и његовим одјецима међу пречанским Србима, а неке списе приказујемо први пут. У осталим архивима нема трагова устанка у документима.

Устаничка Србија у одјецима који су сачувани у документима архива у Војводини приказана је у: сарадњи, везама, национално револуционарној пропаганди, трговини и испоручивању оружја, жита

и брашна, забранама преласка границе, извештајима бечком двору, бунама у Срему (Тицанова буна) и Банату (Крушчица буна), забранама српских књига, пребезима и избеглицама, кријумчарењима, емиграцијама, болестима ...

Истакнути српски прваци Сава Текслија, Вићентије Ракић, Доситеј Обрадовић, Божидар Грујевић и црквени великодостојници митрополит Стеван Стратимировић и епископ Јован Јовановић, прота Максимовић и прота Арсенијевић, не само да су били у доследу са Карађорђевим устаницима, већ је њихово родољубиво, мудро и дипломатско делање било од особите важности и за ток устанка и Српство у целисти.

Ако смо вас овом поставком архивске грађе, књига и фотографија подстакли на истраживање и размисљање, као и потпуније сагледавање и тумачење великог и важног догађаја у српској историји, сматраћемо да наш рад има смисла.

Дугујемо захвалност Рукописном одељењу Матице српске, на свесрдној помоћи и сарадњи, као и академику проф. Славку Гавриловићу на драгоценим саветима и корисним сугестијама. Такође, захвалност упућујемо мр Миловану Вујовићу на репродукцијама портрета знаменитих личности из доба Првог српског устанка.

Аутори

СРБИ У АУСТРИЈСКОЈ ЦАРЕВИНИ И ПРВИ УСТАНАК

Од самог почетка устанка Срби у Аустријској царевини били су у његовом току: њега су будно пратили трговци у градовима на Сави и Дунаву, официри и граничари на кордону и представници црквене јерархије у Карловцима и Новом Саду.

Изгледа, међутим, да се ту није радило само о интересовању за устанак него и о учешћу у његовом припремању, односно о стварању планова о обнови српске државе, што је било значајно и за ток устанка, и за његову идеологију, и за његову спољнополитичку оријентацију.

Прве конце у те планове уткао је како изгледа, бачки епископ Јован Јовановић, који је, разочаран у Аустрију у време њеног последњег рата с Турском, у коме се он лично био врло ангажовао, почео да се окреће Русији, позивајући је на активну политику према Балкану и Јужним Словенима. Само неколико дана пре избијања устанка епископ Јовановић обратио се руском митрополиту Амвросију, молећи да се учини „нешто за Србе под Турцима“, а кад је устанак почео, он ће бити један од првих коме је Карађорђе упутно апел за помоћ у новцу ради куповине барута у Земуну, истичући при том да је он (епископ) Србију запојио речима и духом који и сада стоји у срцима устаника. Тачно годину дана после избијања устанка епископ Јовановић је устаницима упутно речиту посланицу, тврдећи да је за њих тражио помоћ руског цара, у чије наручје треба да се баци и у савезу с Русијом обнове стару српску државу са руским великим кнезом као царем српским и бугарским.

У вези са епископом Јовановићем требало би, како изгледа, довести и пустиловног капетана Софронија Марковића, самозваног Југовића, који је пред почетак устанка из Русије дошао у Аустрију, најпре у Беч, па у Нови Сад и Карловце, где је имао додира и са Јовановићем и са митрополитом Стратимировићем, којима је могао пренети и неке поруке из Русије, можда и у вези са руским намерама према Јужним Словенима. Интересантно је да је Марковић-Југовић у току 1804. године поднео митрополиту Стратимировићу свој план о стварању руско-славеносерпске државе која би обухватала широко подручје од Солуна до Пирани, ставила се под заштиту Русије, примила руског кнеза за свог владара, а била уређена по узору на Русију као феудално-спахијска држава. Заједничком акцијом српске и руске војске, која би пошла од Дунава ка Скопљу и Призрену, била би враћена „стара слава“ српске немањихке државе.

Плановима о обнови српске државе, односно о дизању Србије на устанак бавио се и Сава Текелија, који у својој Аутобиографији говори да се између 1798. и 1802. о томе договарао са Доситејем Обрадовићем, Петром Новаковићем Чардаклијом, Богом Грујовићем и протом Вујановићем, верујући да би он лично био најпогоднији за вођу српског народа. Да се носио таквим мислима, без обзира на то да ли му је ово казивање истинито, потврђују и његова мапа српских земаља из 1806, коју је у неколико стотина примерака упутио и у Србију, и његови меморандуми Наполеону и цару Францу ради стварања српског, односно илирског царства.

Засад остаје недоказано да ли су и у којој мери поменуте, а можда и неке друге личности из редова угарских Срба учествовале у припреми устанка и биле у вези са његовим будућим вођама, као што сигурно није утврђено да ли је то чинио митрополит Стеван Стратимировић, који је боље од свих осталих био обавештен о збивањима у Србији, а који је у току 1804. Руском двору упутио свој план о стварању славено-српске државе. И он је био за руског принца као владара Србије, за државу која би обухватала већи део данашњих југословенских земаља, укључив и Срем, за државу која би била под руским покровитељством, а довољно јака да буде противтежа Аустрији на Балкану.

И док се у свим наведеним случајевима говорило више о индичијама о учешћу у припремању устанка, у случају земунских трговаца Драгутина Милутиновића и Милоша Урошевића реч је о доказаној вези са Карађорђеу у лето 1803, када су се они у личном договору с њим обавезали на снабдевање будућих устаника оружјем, муницијом и свим другим војним потребама. Да ли је таквих договора било са Србијанцима у Мачви, са њима одраније познатим Димитријем Пуљевићем, односно са онима у северноисточној Србији, са Теодором Демелићем из Оршаве засад се може само нагађати.

Кад је устанак почео, а устаници дошли надомак Београда, Смедерева и Шапца, на јавност је почела да излази њихова присна повезаност са Србима у Хабсбуршкој монархији. Поред непосредних снабдевача устаника из редова српских трговаца, у први план избиле су маркантне личности двојице поменутих црквених старешина Јовановића и Стратимировића.

Импулсивни епископ Јовановић не само што је устанике помагао саветима и новцем него је нашао начина и да их снабде са прва два топа са тобцијом, што је било од великог војног и моралног значаја за устанак. Да учини и више спречила га је смрт већ у другој години устанка.

Додир митрополита Стратимировића са устаничким пошљетвом и његов утицај на ток устанка био је трајнији; више се исказивао у непосредној, јавној материјалној помоћи, а више у политичко-дипломатској сфери, у усмеравању устанка и изграђивању Србије у уређену, закониту државу. Првих година устанка за Стратимировића се с правом мислило да је најобавештенији човек о људима и збивањима у Србији. Вести из Србије добијао је од проте Пејића из Земуна и проте Исаковића из Митровице, од пензионисаног граничарског капетана Јовановића, појединих активних официра и трговаца и од самих устаничких старешина – Проте Матије и Јакова Ненадовића, секретара-Совјета Боже Грујовића и других. Његовом познавању ствари у Србији допринела је и лична преписка с вођом Карађорђеу, Милеком Стојковићем, Чарапићима... Устаничке

вође добро су оцениле да баш Стратимировић може бити посредник у њиховим односима са Аустријом, генералом у Петроварадину и надвојводом Карлом у Бечу; перовале су у његову добронамерност, родољубље, знање и тактичност.

Борбу против Турака Стратимировић је сматрао као неизбежну нужност, а циљеве устанка ограничавао је на аутономију Србије у оквиру Турског царства пошто није веровао да она, сопственим снагама, може извојевати потпуну независност; аустријско покровитељство над Србијом није желео, а у руку помоћ, због удаљености Русије и њених односа према другим силама, није веровао. Зато је саветовао на борбу против одметника од Порте, а и против ње, само да би се путем преговора дошло до постављеног циља; заступао је линију коју ће ефикасно, у измењеним условима, остварити тек Милош Обреновић од 1815. до 1830. године. Тешка срца примао је вести о неслози у устаничком вођству и позивао на јединство, на окупљање око Карађорђа. Под његовим утицајем читав них српских интелектуалаца прешао је у Србију и са своје стране допринео њеној ослободилачкој борби. Но, од 1807. године, кад је Беч заштрио став према Србији, кад су се Срби јаче оријентисали према Русији, а аустријске власти га ставиле под дискретну приему, Стратимировић се почео повлачити, да би постао резигнирани проматрач догађаја који се нису развијали онако како је он прижељкивао.

Што се тиче српске и уопште православне интелигенције у Монархији, она је најмање скривала своје одушевљење ослободилачком борбом народа у Србији, почев од Доситеја Обрадовића у Трсту до сеоских учитеља у Срему и Банату.

Стари, родољубиви „отац просветљенија“ Доситеј поздравно је устанак не само одом *Востани Србије* него је за њега анимирао и круг тршћанских трговаца да приложе знатне суме новца за потребе устаника, у чему је и лично предњачио прилажући своју скромну уштеђевину. Али, не само то: он долази у Срем, сарађује са Стратимировићем и још пре преласка у Србију врши у њеном интересу дипломатску мисију код Рука у Влашкој. Кад се у лето 1807.

године обрео у Београду, Доситеј је постао личност Карађорђевог поверења, снажни морални ослонац у вртемнима колебања, дутања и сукобљавања у устаничком вођству, човек који је проницао у интриге аустријских конфекуната у Србији и позивао на окупљање око Карађорђа као симбола борбе и јединства српског народа.

Из Доситејевог тршћанског круга посебно треба поменути двојицу црквеношколских људи, Вићентија Ракића и Арона Јеленића. Први ће, носећи своју библиотеку, за Доситејем прећи у Србију и у њој деловати све до слома устанка као црквени проповедник и писац наглашене проруске оријентације, док ће други, као ђакон учитељ, по узору на Доситеја, испевати две песме о срећном ослобођењу Србије и храбрим српским витезовима и растури их међу своје пријатеље и родољубе.

На другом крају Српства, у Земуну, устанак ће кроз песму-хронику славити и двојица обичних грађана трговац Трандафил Дука, пореклом Грк, и књиговецац Гаврило Ковачевић, показујући посебно добру обавештеност о збивањима у Србији, с којом су имали свакодневни додир. Патриотским духом били су испуњени и календари Георгија Михаљевића у Пешти, а актуелни патриотски, ослободилачки смисао добиле су раније објављене књиге, посебно она Стаматовићева из 1798. о славеносербском роду и отечеству и она Жефаровићева из 1741. под називом *Стематогрфичја*, која је говорила о „лирическим“ грбонима, владарима и старој слави српске средњовековне државе, а коју је, кажу, Младен Миловановић држао у Совјету као национално јеванђеље.

Одушевљене редове о устаничкој Србији, о њеним „јројима“, о Совјету и Младену Миловановићу и његовој „гордој“ речи написао је и песник Лукијан Мушицки после своје посете Смедереву у далеком Будиму кад је у писму Мушицком захваљивао на вестима о Србији, радујући се што се „земља наша, браћа наша освободиле нга агарјанскога“ и што словенство поново „почиње царствовати“. У очима обојице песника Карађорђе је „нови Чарнојевић“ српски генералисимус, достојан сваког дивљења. Уз Витковића треба поменути и оне истакнуте српске интелектуалце на универзитетима у Русији, као што су Григорије Трлајић, Атанасије Стојковић, а

надао се Теодор Филиповић, у Србији названи Божидар Грујовић, који ће своју универзитетску каријеру заменити местом секретара у Правитељствујушчем совјету сербском, као што ће учинити и трговац и српски књижевник Марко Добрић, тада становник Дрездена у Немачкој, који ће у Србију желети да пренесе и књиге и оружје, да би у њу и сам прешао и дошао до положаја саветника у Совјету. Нико од њих, ма колико далеко били од Србије, није се узтезао да на свој начин шири љубав према „отчеству” и не учини покушај да помогне њеној ослободилачкој борби.

Из средине Срба у Угарској, из карловачке Гимназије, устаничка Србија ће добити велику професора своје Велике школе, као што су Лазар Војновић, Григорије Живановић, Милован Радовић, Михајло Поповић, те најмаркантнији међу свима Иван Савић-Југовић, који је имао и значајније дипломатске мисије у устанку, место секретара у Совјету и централно место у унутрашњим политичким борбама као политичар који је у устаничко вођство настојао да одврати од Русије и усмери према Аустрији.

Из Аустрије у Србију прешао је и приличан број учитеља и свештеника, који ће у устаничкој средини радити не само у свом звању него и као магистратски чиновници и војводски писари, а представљати скоро једина писмена лица у новој средини. У Срему и Банату они ће највише допринети ширењу истине о устанку, а највише се и на челу Тишанове и Крушчићке буне, у које ће заузети у очекивању подршке из Србије, као у покрету који би требало да допринесе проширењу српске државе на крајеве преко Саве и Дунава како би се остварило национално и социјално ослобођење Срба и Румуна у Монархији.

Из круга српске интелигенције и православних трговаца у Пешти поникла је и идеја за први позоришни комад о Карађорђу, који ће написати, режирати и извести на мађарском језику тамошњи писац и глумач Иштван Балог још пре слома Првог устанка.

Допринос развиту устанка дали су и Срби официри из Аустрије. У устаничке редове прешло је петнаестак капетана и поручника из Војне границе, од којих су неки водили устаничке одреде, а

неки били први „егзерцир-мајстори” устаничке војске. Најчувенији међу њима били су пензионисани фрајкорски капетани Петар Новаковић Чардаклија, први устанички дипломата и један од најутицајнијих људи у устанку од 1804. до 1808. године, и Радић Петровић са синовима, затим капетан Раде Вучинић, познат по својој мисији код Француза у Љубљани и у Паризу, те Михајло Бурковић, пореклом Буњевац, који је постао Карађорђевог ађутант и један од бранилаца Делиграда, Андрија Поповић, поручник на Делиграду, итд. Уз њих, треба поменути пензионисаног фрајкорског капетана Марјана Јовановића, присног пријатеља Карађорђа и устаничких старешина у источној Србији, кога су 1804. устаници чак тражили за „вожда” Србије. Његов боравак у Србији 1806. и договори са неким од устаничких војвода довели су га до одлуке да се ангажује у покретању Крушчићке буне у Банату 1808. године, у коју је увукао и двојицу активних официра Румуна, Пиву Жуманку и Тому Скрипче, а у циљу прикључења Србији јужних крајева Угарске, насељених српским и румунским становништвом.

Кад је реч о официрима, не би требало губити из вида ни оне у активној аустријској служби на граници према Србији, као што су били пуковник Андрија Стојчевић у Срему, те генерал Петар Терзић, пуковник Брановачки и маршал Петар Дука у Банату. Стојчевић је био у ближем додиру са устаничким старешинама у Мачви, посредовао је у српско-турским преговорима и толерисао слање помоћи из Срема у Србију. Генерал Терзић је то чинио на сектору Панчева, док је маршал Дука, пријатељ митрополита Стратимировића, слао умирујуће извештаје у односу на Србију и војне кругове у Бечу одраћао од оштрих мера према њој, па је и поред свог повученог понашања постао предмет пажње конфекшената Бечке полиције.

Могло би се рећи да је већи део Срба официра у Војној граници био под сумњом, ако не због директног помагања српских устаника, а оно због недовољне енергичности према њима и неодржавања потребне будности на пограничном кордону, као и због свог наводног утицаја на штабове у Петроварадину и Теминшвару јер су толерисали стање створено на граници према Србији, због

своје повезаности са свештенством и трговачким staleжом и симпатијама према ослободилачкој борби својих сународника с обе стране Саве и Дунава.

Распоредени на кордону дуж Саве и Дунава према Србији, граничари српске, па и румунске народности од самог почетка устанка били су у његовом току не трудећи се много да спрече контакт између устаника и православног становништва из кордона. Појединци између њих, а касније и целе породице, емигрирају у Србију, али та појава ипак није узела оноликог маха као дезертирање из тзв. угарских регуларних регименти (Јелашиневе, Спленијево, Бењовског) које су попуњаване људством из Срема, Славоније, Бачке и Баната. Расположење многих од њих врло упечатљиво изразио је Беркасовчанин Константин Николић, каплар, дезертер из Јелашиневе регименте, кад је одушевљено јављао у Срем да га је судбина навела „у Србију под крило заштитљеница великаг Георгија Петровића пријти... и венац славе с сабљом, од кнеза Лазара на Косову изгубљени, добити“. Да ће се то и остварити, он верује зато што Србију води Карађорђе, који је, „сунце које нам сија свагда и вам(а) жели сијати“. Стога нека свако потражи прилику и пређе у Србију „гди сваки награђење своје имати буде“.

Дезертирање војника у Србији узело је највеће размере у току 1807. године, кад је понегде дошло и до отказивања послушности граничара својим официрима у случајевима кад је требало сузбити устанике који су, гонећи Турке, прешли на аустријску страну. Било је повуда приметно да су се граничари држали неодлучно, да су интервенисали млако и споро, да су слабо штитили лађе на рекама и невољно прогонили разбојнике који су из Србије прелазили у Срем и Банат, и обратно. Неки од граничара активно су се укључили у Тицанову буну у Срему, док је у Банату, у селу Крушчници буна избила показујући повисок степен њихове непоузданости.

Из граничарско-грађанске средине, из комунигета Карловаца и Земуна, у Србију су прешли звоноливици Јован Фогараћ и Јован Бота, који ће тамо, истовремено са „мајстором од хиљаду заната“ Милисавом Петровићем, избеглицом у Банату, лити устаничке

топове, док ће их оквирати и правити им лафете Земуници, Јован Ковач и Михајло Нађ.

Због свега тога у Бечу се почешће помишљало на довођење немачке и мађарске војске на кордон према Србији, а на упућивање граничара дубље у позадину, до чега није дошло како због опасности од побуне граничара и њиховог пребегивања у Србију, тако и због трошкова које би таква смена војске повлачила за собом.

Преко граничара, интелигенције и трговаца гласови о српском устанку и револуционарним променама које су остварене у Србији допирали су и до српског сељаштва у Срему, а неколико и у Бачкој и Славонији, као и до српског и румунског сељаштва у Банату. На целом том, па и на ширем подручју Угарске сељаштво је стењало под повећаним теретом кулуда и новчаних дажбина, због одузимања општинског земљишта и ускраћивања права на пашу у шумама, против чега се оно борило подношењем тужби и покретањем урбарилалних процеса, али се само у Срему, где је пример Србије био најнепосреднији, оно дигло на отворену буну против спахијске и жупанијске власти. На мушне представе сељака о „старом царству“, на предање о „дору Лазару“, негованом око фрушкогорских манастира, учитељ Андрија Поповић у Вогњу и тамошњи свештеник Максим Атанацковић доградиле су живу легенду о војду Карађорђу и истину о уништењу спахија у Србији како би их покренули на буну ради искорењивања спахија у њиховој средини и на сједињење са Србијом, од које је очекивана помоћ за остварење тог циља. После неуспеха те („Тицанове“) буне, повећи број сремских сељака емигрирао је у Србију, а понеки између њих су тамо ковали планове о новом покрету у Срему, чему као да нису биле несклоне и неке устаничке војводе које нису биле неосетљиве на сталне тужбе својих сународника изван Србије. У Срему и Банату, све до поткрај Првог устанка, међу српским и румунским становништвом тињала је тежња за социјалним и националним ослобођењем и вера да се она може остварити уз помоћ Србије; живело се у психози отпора и бунта, тако да су неки аустријски конфиденти тврдили да је, на пример, у Срему било више револуционарног расположења него у самој Србији.

Најживље и сталне везе са устаничком Србијом имали су, ипак, српски трговци из Срема, Баната и Новог Сада, али и из Славоније, из Карловца, Ријеке и Трста. У питању су били и патриотска осећања и добро схваћени пословни интереси, и то не само Срба него и Немца и Јевреја.

Што се тиче сточарских и дрварских трговаца, претежно Срба, србизираних Цинцара, па и Немца, они су продужили своје пословне односе са Србијанцима али у повећаном обиму. Од србијанских сељака, трговаца и устаничких војвода они су преузимали свиње, овце, говеда, кожу, мед, восак, дрво и лој, било за новац, било за храну, па и за оружје. На тај начин Србија је настојала да подмири своје горуће потребе у храни, па и у оружју, без чега би њена борба против Турака била неупоредиво тежа, а пречански трговци су, пласманом стокe и других производа из Србије, задовољавали не само потребе домаћег становништва него и ширег аустријског тржишта, на коме су долазили до металног новца, тако ретког на периферији државе која је била запада у тешку финансијску кризу. За стокy и друге поменуте производе из Србије били су јако заинтересовани још и месари, сапунице, колари и друге занатлије због њене релативне јефтинеће, близине Србије и мањег пословног ризика. Стога није чудно што је долазило до међусобног кредитирања пословних људи са обе стране и до зајмова и прилога које су пречански трговци давали устаничким старешинама, свакако и из патриотских побуда.

До Првог устанка трговина житом са Турском, односно Србијом и Босном, била је врло ограничена пошто су жито повремено тражиле само турске војне посаде у Београду, Шапцу, Смедереву и Видину. У време власти дахија у Београдском пашалуку промет житарицама на Дунаву и Сави постао је много несигурнији него раније, а дахије, уколико су и тражиле житарице, биле су несигурне платише.

Избијањем устанка у Србији трговина житом радикално се мења јер се код устаника јављају све веће потребе за храном. Они постају важан купац који је близу и близак, брат који води опште српску ослободилачку борбу. Не треба заборавити да је добар део трговаца

на Дунаву и Сави потицао из Србије, одакле се преселио у Срем и Банат у време Кочине крајине и непосредно пред устанак, те да је још увек био и криво везан за њу, да већ и стога није могао да буде равнодушан према борби својих рођака и сународника у старом заичају. Са становишта јужноугарског трговца било је и те како важно и то што су устаници били добре и доста уредне платише јер су располагали новцем од општенодрожног пореза, од помоћи коју су примали од Србије и од Русије, а могли су своје дугове да компензују стоком, дрвом, медом, воском и другим производима. Стога је легална трговина житарицама са Србијом била лишена скоро сваког ризика, испорука је могла бити брза а зарада добра. Јужноугарски трговац је, дакле, имао довољно разлога да се окрене том новом тржишту, на коме није имао никаквог конкурента, а преко свог успешног пословања доприносио је успешнијем развоју ослободилачке борбе својих сународника. Зато је долазило до праве јагме за извозне пасоше кад год су односи између Србије и Аустрије били колико-толико спошљиви, односно до кријумчарења кад су односи бивали затегнути а међусобни саобраћај обузатљан. Изгледало је да се исплати и ризик да лађа буде заплена, плаћање двоструке царине, односно ризик да лађа отму устаници. Аустријске власти су сумњале да се понекад радило о договореном одлачењу лађа са житом на србијанску страну, да је било инсценирано и повремено пушкарање између устаника и лађара, при чему су се лађари и граничари спроводници лађа обично „слабо“ држали и дозвољавали да лађе оду устаницима, којима су, у ствари, биле и намењиване.

Приказивање односа Срба из Аустријске царевине према Првом устанку не би било потпуно ако не бисмо поменули и њихово држање према избеглицима из Србије. У току целог устанка, а нарочито 1804, 1806, 1809, и 1813, било је пребегивања српског становништва испред Турака у Срем и Банат. Аустријске власти су примале избеглице и упућивале их иза пограничног кордона. Део њих се враћао чим се ситуација у Србији побољшавала, али их је увек понешто (а 1809, и нарочито 1813. године подоста када је избегло преко 150.000 душа) остајало у Срему, Банату и Новом Саду, где су из општине примале на издржавање, а занатлије и трговци

им омогућавали запошљавање и зараду, као што је и Митрополија настојала да црквене људе смести у манастире и парохије.

У целини посматран, допринос Срба из Аустријске монархије развитку Првог устанка био је неоспорно значајан, а изражавао се у моралној подршци, у помоћи у оруђу, муницији и новцу, у хватању избеглица, у укључивању у устаничке одреде официра и граничара, у покретању просвете, организацији власти, те у вођењу трговине којом је устаницима омогућавано да дођу до новца, а нарочито до хране и у време кад је Аустрија поштравала мере на граници и чак сасвим обустављала промет са Србијом. Без те помоћи устаницима би било неупоредиво теже да се скоро целу деценију успешно носе са Турцима и изграде прву слободну државу на Балкану.

академик Славко Гавриловић

Попис докумената на изложби

1807. април 23, Шид **АВ, ББЖ I, Конгрегациони списи, бр. 3/1807**

1. Извештај Томе Бубановића, поджупана Сремске Жупаније, од 23.04.1807. упућен бачком поджупану Андрији Одрију о току Тицанове буне у Срему, у којем тврди да је у њој учествовало 28 села са 1900 људи, а да је њих 400 покушало да пређе према Илоку и Вуковару да би на побуну покренули и суседну, Вировитичку жупанију.

Латински

2 листа

1807. април 25, Немачки Милетић **АВ, ББЖ I, Конгрегациони списи, бр. 759/1807**

2. Извештај бачког поджупана, Андрије Одрија, од 25. 04. 1807. о развоју Тицанове буне у Сремској жупанији и покушају митрополита Стратимировића да смири побуњенике, о поразу селаци и њиховом разорувању, те о дислокацији војске по Сремској жупанији.

Мађарски

7 листова

1807. април 24, Петроварадин **АВ, ББЖ I, Конгрегациони списи, бр. 759/1807**

3. Генерал Давидовић обавештава бачког поджупана, Андрију Одрија, 24. 04. 1807. године да је војска угушила Тицанову буну у Срему, али да мора и даље остати у селима због упорности коју селаци показују, захтевајући истраживање својих тужби, па Бачка жупанија, ако би имала потребу за војном помоћи треба да се обрати Угарској генералној команди.

Немачки

2 листа

1808. фебруар 9, Будим **АВ, ТАЖ, 218/1808**

4. Угарско намесничко веће тражи од Тамишке жупаније да се спроведе строга истрага о броју, начину и разлозима бежанаца.

нише породица из Баната, нарочито из Оравице, у Србију.

Латински 2 листа

1810. април 10, Будим АВ, ТАЖ, 276/1810

5. Угарско намесничко веће тражи извештај Тамишке жупаније о избеглицима из Србије. Попис 10 србијанских избеглица на територији Вршачког среза 1810. године.

Латински 3 листа

1810. септембар 17, Темнишвар АВ, ТАЖ, 796/1810

6. По интимату од 10. априла, Тамишка жупанија шаље Намесничком већу тражене спискове емиграната из Србије.

Латински. 1 листа

1811. август 21, Будим АВ, ТАЖ, 1059/1811

7. Допис Угарског намесничког већа Тамишкој жупанији о судском процесу против Николе Хришћа (Hristya), који је покушао да пребегне у Србију, али је ухаваен на кордону.

Латински 2 листа

1811. децембар 10. АВ, ТОЖ, 197/1811

8. Немачко-Банатска генерална команда тражи одбеглог Лазара Лападата из Сент Јаноша (Барице) због пљачкања трговца из Србије, Андреја Стефановића.

Латински 3 листа

1811. новембар 19, Будим АВ, ТАЖ, 18/1812

9. Угарско намесничко веће шаље Жупанији судске списе о Војнићу Пошину из Месића који је бежећи од регрутације, пребегло у Србију. Када се у марту 1811. вратио у Банат ухапшен је и осуђен.

Латински, мађарски, немачки 8 листова

1813. септембар 28, Темнишвар АВ, ТАЖ, 1255/1813

10. Банатска генерална команда тражи да Тамишка жупанија преузме 900 породица избеглица, јер се оне из Војне границе морају преместити у Провинцијал. Због напредовања Турака, број избеглица се стално повећава. Жупанија тражи да се избеглице шаљу у друге две банатске жупаније.

Латински, немачки 3 листа

1813. септембар 30, Темнишвар АВ, ТАЖ, 1304/1813

11. Генерал Хагер захтева да Тамишка жупанија именује избегличког комесара и преузме избеглице, иначе ће је тужити за неизвршавање виших наредби. Жупанија одбија сумњу да не извршава наредбе, али чека упутство Намесничког већа о примању и размештању избеглица.

Латински, немачки 4 листа

1813. октобар 11, Темнишвар АВ, ТАЖ, 1348/1813

12. Фелдмаршал-лајтнант (подмаршал) Хагер упућује Тамишкој жупанији цареву наредбу од 29. јула 1813. године о примању, разоружавању, контумацији и удаљавању избеглица од границе, с тим да се, по престанку опасности од Турака, не чине сметње у погледу повратка у Србију.

Немачки 2 листа

1813. октобар 5, Будим АВ, ТАЖ, 1362/1813

13. Одговор Намесничког већа Тамишкој жупанији, којим јој се налаже да у духу примљених наређења од стране Двора мора примати избеглице (помиње се пребег 900 породица). Уколико се њихов број буде повећао моћи ће их, у споразуму са Банатском генералном командом, упућивати Крашовској и Торонталској жупанији.

Латински 3 листа

1813. октобар 13, Сремски Карловци Збирка „Сербика“
14. Распис Карловачке митрополије протопопијатима да и они допринесу смештају и издржавању избеглица.
- Српски 1 лист
1813. октобар 19, Будим АВ, ТАЖ, 1404/1813
15. а) Упутства Угарског намесничког већа о прихвату, смештају и поступању са избеглицима из Србије, уз сарадњу са војним властима. Процењује се да је прешло око 100.000 људи.
- б) Тамишка жупанија моли Угарско намесничко веће да оно прими на себе издржавање избеглица, пошто становништво, због неплодне године, неће ништа моћи да одвоји за њих.
- в) Табеларни преглед прихвата емиграната по срезовима и местима Тамишке жупаније.
- Латински 8 листова
1813. новембар 7, Вршац АВ, ТАЖ, 1754/1813
16. Извештај среског начелника Вршачког среза поджупану о 3.000 избеглица који су прешли на територију Тамишке жупаније и добили привремени смештај. Око 1.000 душа је остало у околини града Вршца.
- Латински 2 листа
1813. децембар 20, Нађ Сент Миклош АВ, ТОЖ, 32/1814
17. Сумарни списак србјанских избеглица упућених у места Торонталске жупаније.
- Латински 2 листа
1815. октобар 9, Темишвар АВ, ТАЖ, 1868/1815
18. Тамишка жупанија шаље Угарском намесничком већу извештај среског начелника Вршачког среза о издржавању избеглица. Будући да су целе године имали могућност да зарађују нико од њих није примао помоћ од Града, нити се то убудуће очекује.
- Латински 2 листа

- 1807, Нови Сад ИАНС, Магистрат, 1795/1807
19. Магистрат обавештава Генералну команду Петроварадин да је одавде отишао Стеван Богојевић са приседником Петром Томићем и Јованом из Сарајева, како би се придружили војду у Србији, те се тражи од српског војсковође његова екстрадиција.
- Немачки 2 листа
- 1807, Земун ИАНС, Магистрат, 1811/1807
20. Магистрат Земуна извештава, да су Стеван Богојевић и Петар Томић упркос предузетим мерама успели да пребегну у Србију ради прикључења устаницима. Тражи се конфискација њихове имовине сходно Закону из 1787. године.
- Немачки 2 листа
- 1808, Петроварадин ИАНС, Магистрат, 390/1808
21. Генерална команда Петроварадин опомиње на појаву захтева великог броја Срба за добијање пасоша како би прешли у Србију. Убудуће се пасоши могу издати само угледним трговцима и провереним људима.
- Немачки 2 листа
1808. ИАНС, Магистрат, 777/1808
22. Распис Намесничког већа којим налаже да се наведене књиге на српском језику више не прештампавају јер су забрањене овом наредбом.
- Књиге су следеће:
1. *Шта је папа, Беч 1784.*
 2. *Песме о српском устанку, 1704. Будим 1806.*
 3. *Календар за 1808. годину за сваког српског родољуба, Будим 1807. године.*
 4. *Посвећено свим Словенима и Србима, Будим, 1806. године.*
- Немачки, латински 2 листа

- 1808, Петроварадин** ИАНС, Магистрат, 1784/1808
23. Генерална команда Петроварадин доставља упозорење да се у Србију могу пустити само проверени људи и трговци, који докажу да им је одлазак неопходан, и налаже да се одреди место и време за породичне сусрете за те људе.
- Немачки 3 листа
- 1808, Петроварадин** ИАНС, Магистрат, 2624/1808
24. Генерална команда (генерал Симбшен) Петроварадин поново опомиње Магистрат да се одобрења за издавање пасоша ове команде за одлазак у Србију, дају само људима од поверења, провереним трговцима, уз наводе куда иду.
- Немачки 2 листа
- 1813, Сремска Митровица** ИАНС, Магистрат, 2555/1813
25. Команда Петроварадинског граничарског пука бр. 9. (пуковник Обућина), Сремска Митровица, моли да се одлука о заплени приспеле робе првака из Србије поп Луке и Стојана Чупића, достави трговцу Перду Хоровицу.
- Немачки 2 листа
- 1814, Нови Сад** ИАНС, Магистрат, 338/1814
26. Магистрат обавештава Војну правну комисију Петроварадин да се одлука није могла уручити воји из Србије, Јеврему Ненадовићу, јер је он ухалшен у Петроварадину.
- Немачки 1 лист
- 1814, Нови Сад** ИАНС, Магистрат, 2050/1814
27. Комесар за здравство Ј. Клобушички Нови Сад извештава Магистрат о епидемији куге у Србији и Босни. Стање у Београду је тешко, поред куге владају богиње и дизентерија.
- Латински 2 листа

- 1814, Нови Сад** ИАНС, Магистрат, 2544/1814
28. Извештај комесара за здравство Ј. Клобушичког о стању на граници услед епидемије куге са посебним освртом на стање у Београду, истичући да границу на реци Сави контролише војска.
- Латински 2 листа
- 1815, Петроварадин** ИАНС, Магистрат, 1605/1815
29. Генерална команда, ген. Зигентал, Петроварадин, обавештава Магистрат да је неопходно учеснике и саучеснике устанка у Србији прећи преко Дунава у Бачку жупанију и да ће сви они (претпоставља се да то није велики број) проћи кроз Нови Сад.
- Немачки 2 листа
- 1815, Нови Сад** ИАНС, Магистрат, 1868/1815
30. Магистрат тражи од Намесничког већа упутство шта да ради са породицама избеглица из Србије од 1813. године, које су се населиле на граници Славонско-сремске војне команде, од којих се неколико налази у Новом Саду. То су углавном жене и деца, док су мушкарци остали у Србији.
- Латински 1 лист
- 1815, Будим** ИАНС, Магистрат, 2193/1815
31. Наредба Намесничког већа Будим да се Србима емигрантима исплаћује, на име издржавања, из варошке касе 4 крајцаре за одрасле, а за децу 2 крајцаре, онима који не могу издржавати породицу и да се доставе комесарима обрачуни трошкова и налаже да они, који се желе настанити, настоје обезбедити посао.
- Латински 2 листа
- 1815, Нови Сад** ИАНС, Магистрат, 2434/1815
32. Сенатор Јефтинија Јовановић тражи од Магистрата да се изјасни у погледу публиковања рукописа непознатог аутора под

насовом Ђорђе Петровић, другачије назван Црни, или Београд од Турака заузет којег је са мађарског језика превео Јоаким Вујић.

Латински 2 листа

1815, Нови Сад ИАНС, Магистрат, 2547/1815

33. Магистрат обавештава генералну команду Петронарадин да је кривичној комисији наложено, у вези са кријумчарењем барута, хартије и конца у Србију, да саслуша архимандрита Ненадовића и одузме му пасош и саслуша трговца Гаврила Стефановића и проследи те документе.

Немачки 1 лист

1815, Будим ИАНС, Магистрат, 3034/1815

34. Палатин, Будим, обавештава Магистрат да је двор забранио извођење драме Црни Ђорђе на српском језику у варошком позоришту. Представа је забрањена расписом из 1808. године, те строго упозорава Магистрат да је забрани, јер је и штампање књиге забрањено.

Латински 2 листа

1816, Нови Сад ИАНС, Магистрат, 28.08/1816

35. Пасош емигранта из Србије трговца Ђорђа Јовановића, којег је издао Магистрат Земуна, за путовање у Нови Сад и Мохач, како би пронашао место где би се настанио.

Немачки 1 лист

1807. октобар 2, Панчево ИАП, ЗПЖ

36. Свештеник Никифор Јанковић обавештава епархијске власти о претњама генерала барона Кнежевића које је изрекао када су га он и протопрезвитер Андреја Арсенијевић молили за допуштење за сечу дрва у Грочанској ади.

Славеносрпски 2 листа

1807. новембар 16, Беч ИАП, ЗПЖ

37. Протопрезвитер Андреја Арсенијевић моли надвојводу Лудвига да га поново постави у протопрезвитеријат у Панчеву, који му је одузет због тога што је служио молитве за Карађорђеву победу.

Немачки 2 листа

1808. јун 11, Панчево ИАП, ЗПЖ

38. Протопрезвитер Андреја Арсенијевић објашњава разлоге Божићних молитви за ослобођење Србије од Турака.

Немачки 12 листова

1810. август 9, Панчево ИАБЦ Пол. 328/1810

39. Бригада наређује Магистрату, да приликом вршења генералног претреса од стране Влашко-илирске регименте у потрази за (из затвора у Темишвару) одбеглим државним издајцима Марјаном Јовановићем, Симом Урошевићем и Трифуном Теодоровићем, и Магистрат предузме претресе кућа и салаша и о резултату одмах достави извештај.

Немачки 4 листа

1810. август 11, Панчево ИАБЦ Пол. 331/1810

40. Бригада извештава Магистрат да је потерница за одбеглим државним издајцима Марјаном Јовановићем, Симом Урошевићем и Трифуном Теодоровићем обустављена, јер су 8. 08. ухваћени и спроведени у затвор, у Темишвар. Тиме је саобраћај на путевима поново ослобођен.

Немачки 2 листа

1806. Вршачка епархија, записници Конзисторијума, бр. 23, стр. 31

41. Марија Стојкан из Влашке Саске моли дозволу од Темишварског епархијског конзисторијума за ступање у други брак, пошто

је њен муж Михаило, који се налазио у војној служби у турским крајевима (Србији), погинуо у борби.

Славеносрпски

1806. Темшварска епархија, записници Конзисторијума,
бр. 205, стр. 163

42. Молба Павла Кенгелца, архимандрита манастира Свети Георгије, да се јеромонаху Јовану Недељковићу изда пасош ради одласка у Србију да посети родбину, пошто је Генерална команда удовољила молби и издала пасош на 6 недеља.

Славеносрпски

1807. Темшварска епархија, записници Конзисторијума,
бр. 184, стр. 163

43. Граничарски бригадни аустријски генерал, барон Кнежевић, тешко укорава Андреју Арсенијевића, панчевачког протопрезвитера, што је на празник Христовог рођења одржао молитву за победу Карађорђа и српског оружја.

Славеносрпски

1808. Темшварска епархија, записници Конзисторијума,
бр. 469, стр. 603

44. Банатска генерална команда издаје после спроведене истраге, потврду да је Јанко Алмажан одбегао у Србију и да је у бици код Тимока погинуо, те се његовој супрузи Ружи одобрава ступање у други брак.

Славеносрпски

1808. Вршачка епархија, записници Конзисторијума,
бр. 229, стр. 216–217

45. Дистриктуални белоцркванско-паланачки протопрезвитер доставља молбу Стане Пауновић да јој се одобри склапање другог брака. Конзисторијум одобрава Стани Пауновић ступање у други брак, пошто су свештеници Захарије Деспотовић и Стојан

Булубаша из Градишта, као и командант Печке нахије, потврдили да је њен муж Паја погинуо у Градишту (Србија).

Славеносрпски

1809. Вршачка епархија, записници Конзисторијума,
бр. 31, стр. 23–24

46. Удовољава се молби Саре Николић за ступање у други брак, пошто је њен муж Марко, по сведочанству Георгија Булубаше, одбегао у Србију и погинуо у бици код Неготина.

Славеносрпски

1810. Темшварска епархија, записници Конзисторијума,
бр. 216, стр. 218–129

47. Конзисторијум не одобрава Марији Писаров ступање у други брак за извесно време, пошто нису потврђени наводи да је њен муж Василије Николић, родом из Панчева, одбегао у Србију пре две године (1808) и да је у борби Срба против Турака погинуо код Ниша пре годину дана (1807).

Славеносрпски

1811. Вршачка епархија, записници Конзисторијума,
бр. 85, стр. 55–56

48. Одобрење Сари, супрузи Живка Павловића из Црвене Цркве, да може склопити други брак, пошто је, по сведочанству Давида Томашевића из Лангенфелда и Павла Милошевића из Крушчице, њен муж Живко одбегао у Србију и погинуо у бици код Делиграда.

Славеносрпски

1813. Темшварска епархија, записници Конзисторијума,
бр. 318, стр. 429

49. Извештај панчевачког протопрезвитера Андрије Арсенијевића о србијанском свештенику Михајлу Стојановићу, који се вратио у Србију.

Славеносрпски

1750–1809. АВ, Збирка литографија Аустријска војска, 27.
50. Граничар кордона.

1809–1835. АВ, Збирка литографија Аустријска војска, 39.
51. Војник граничарског батаљона.

1816. Ђур РоМс, М. 3864
52. Суботичка гимназија доставља допис о забрани Доситејеве књиге *Плач Србије*.

Латински 1 лист

1807. Илок РоМс, М. 5537
53. Исказ Антонија Фаркаша о Тицановој буну.

Латински 4 листа

Скраћенице

АВ, ББЖ – Архив Војводине, Бачко-Бодрошка жупанија

АВ, ТАЖ – Архив Војводине, Тамишка жупанија

АВ, ТОЖ – Архив Војводине, Торонталска жупанија

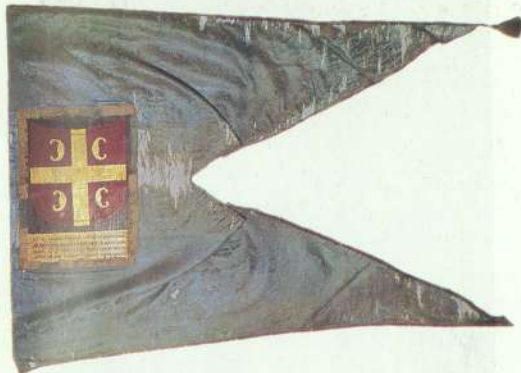
ИАНС – Историјски архив у Новом Саду

ИАП, ЗПЖ – Историјски архив Панчево,

Збирка професора Живановића

ИАВЦ – Историјски архив Бела Црква

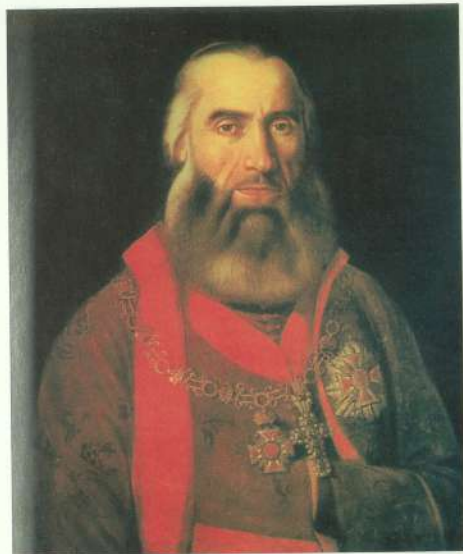
РоМс, М. – Рукописно одељење Матице српске

Застава устаника, Историјски музеј Србије, Београд

Карађорђе, рад Уроша Кнежевића, Народни музеј, Београд

Митрополит Стеван Стратимировић

Епископ Јован Јовановић

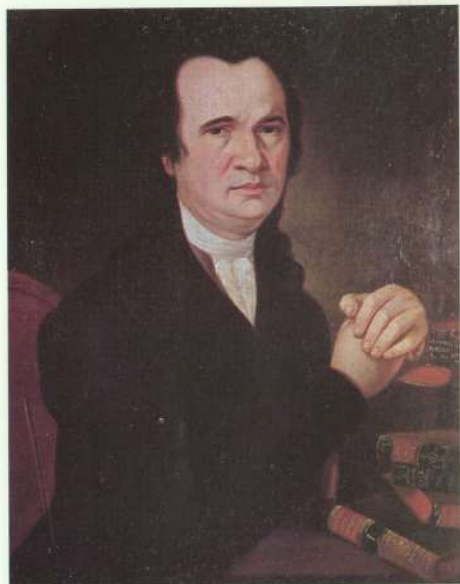
Прота Матеја Хенаđовић

Лукијан Мушички (1821)

Сава Текелија (1861)

Достеј Обрадовић

Издавач:
Архив Војводине

Главни и одговорни уредник:
Стеван Рајчевић

Рецензент:
академик Славко Гавриловић

Аутори изложбе и каталога:
Весна Башић и Владимир Иванишевић

Сарадници за немачки и латински језик:
Данијела Бранковић и Дејан Јакшић

Корице:
Карађорђево државно печат

Техничка поставка изложбе:
Ненад Шегуљев, Дејан Јакшић, Александар Поповић

Припрема и слог:
Давор Јукић, libra PRINT

Штампа:
libra PRINT, Сремска Каменица

Тираж:
400

СР – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(497.11),1804/1813*(093.2) (064)

БАШИЋ, Весна

Одежи Првог српског устанка кроз документа архива у
Војводини : изложба поводом 200 годишњице Првог српског
устанка / аутори поставке каталога (Весна Башић и Владимир
Иванишевић). - Нови Сад : Архив Војводине, 2004 (Сремска
Каменица : libra PRINT). - 34 стр. : илустр. ; 24 cm

Податак о ауторима преузет из колофона. - Тираж 400.
ISBN 86-80017-05-1

1. Иванишевић, Владимир

а) Први српски устанак 1804-1813 - Архивска грађа -
Каталози изложби

COBISS.SR-ID 193521159

